

Guarino Persius-kommentárjának kézirati hagyománya

Guarino Persius szatíráihoz írt magyarázatai kritikai kiadásának elkészítése során legelőször is azoknak a kódexeknek a számbavételére és a bennük megőrzött szöveg minőségének és jellemzőinek értékelésére kell sort kerítenünk, amelyek fenntartották számunkra a híres tanáregyéniség Persius-kommentárját. Természetes módon ezek részletesebb vizsgálata több esetben módosítani, valamint árnyalni fogja a korábbi katalógusok ez irányú ismereteit.

Jelenlegi tudásunk szerint Guarino kommentárjának kilenc kézirata ismert.¹ Ezek a kommentárt teljes terjedelmében vagy csak részlegesen tartalmazó kódexek a következők (az első négy kéziratot keletkezésük időrendjében közöljük, míg a többi, pontos datálást nem tartalmazó kötetet az előbbieket követően, őrzési helyük betűrendjében szerepeltetjük):

1. Modena, Biblioteca Estense – Lat. Alpha F 6,25 [M]²
2. Padova, Biblioteca del Seminario – 85 [P]
3. Velence, Biblioteca Nazionale Marciana – Marc. Lat. cl. XII n. 21 (4687) [V]

¹ A kéziratok számbavételéhez általában Paola Scarcia Piacentini (Paola SCARCIA PIACENTINI [1973], *Saggio di un censimento dei manoscritti contenenti il testo di Persio e gli scolii e i commenti al testo*. Roma, Palombi), valamint Dorothy M. Robathan és F. Edward Cranz (kisebb részben Oscar Kristeller és Bernhard Bischoff) munkájára (Dorothy M. ROBATHAN – F. Edward CRANZ – Paul Oskar KRISTELLER – Bernhard BISCHOFF [1976], A. Persius Flaccus. In F. Edward CRANZ – Paul Oskar KRISTELLER [eds.], *Catalogus translationum et commentariorum. Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*. Vol. 3. Washington, D. C., The Catholic University of America Press. 201–312. 255–257.) támaszkodhatunk. A tervezett kritikai kiadás alapjául szolgáló kéziratok összegyűjtésében segítségünkre volt továbbá Federica Rossetti nemrégiben megjelent disszertációja, amelynek bevezető szakaszában további két Guarino-kézirattal (Firenze, San Daniele del Friuli) gyarapítja eddigi ismereteinket, s mind a 9 ma ismert kéziratot számba veszi (Federica ROSSETTI [2017], *Il commento di Giovanni Britannico a Persio e la sua ricezione nel Cinquecento europeo. Edizione critica e studio introduttivo*. Doktori értekezés, Università degli Studi di Napoli Federico II, Université de Strasbourg, Neapoli-Strasbourg. VI.).

² A szögletes zárójelben feltüntetett betű-szám kombinációk a kéziratok azonosítására a kritikai kiadás készítése során is alkalmazott *siglumokat* jelölik.

4. Velence, Biblioteca Nazionale Marciana – Marc. Lat. cl. XII n. 199 (3956)³ [V₂]
5. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana – Plut. 47.15 [F]
6. Milano, Bibliotheca Ambrosiana – N 160 [Mi]
7. Milano, Bibliotheca Ambrosiana – C 45 [Mi₂]
8. San Daniele del Friuli, Biblioteca Guarneriana – Cod. 90 [D]
9. Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat. lat. 2711 [Vat]

A fentiekén túlmenően érdemes még említést tennünk két másik kézirat-ról, amelyek felbukkannak, majd eltűnnek a kutatástörténet során (Scarcia Piacentini katalógusa hozza őket, Robathané viszont már nem), ami magyarázatot érdemel. A szóban forgó két kézirat egyike egy ugyancsak a Vatikáni Apostoli Könyvtárban őrzött kódex (BAV, Ottob. Lat. 1146),⁴ míg a másik egy, a Francia Nemzeti Könyvtár gyűjteményéhez tartozó darab (Bibliothèque nationale de France, Lat. 16696).⁵ A kézirati hagyományban való felbukkanásuk okát arra tudjuk visszavezetni, hogy mindkét kézirat szerepel a fentebb hivatkozott *Catalogus translationum et commentariorum* című sorozat 1960-ban kiadott 1. kötetében, mégpedig annak Guarino Iuvenalis-kommentárjára vonatkozó szakaszában,⁶ ahol is olyan kéziratokként történik rájuk utalás, amelyek a Hadrianus idején működő szatíraszerző művei mellett Persius szatíráinak magyarázatait is tartalmazzák.⁷ És noha a katalógus készítőjének ezen állítása teljes mértékben igaz, az említett kódexekben szereplő Persius-kommentárok mégsem a veronai tanár tollából származnak: míg a vatikáni kézirat utolsó negyedét kitevő kommentár nem más, mint a *Commentum Cornuti* névvel illetett scholion-gyűjtemény D tradíciójának szövege,⁸ addig a Francia Nemzeti Könyvtárban őrzött kézirat a iuvenalisi szatírák és Guarino Iuvenalis-kommentárjának ezek után következő szövegén túl – az előbbi kommentár lapjai közé utólag bekötve – Per-

³ Paul Oskar KRISTELLER (1977b), *Iter Italicum. A Finding List of Uncatalogued or Incompletely Catalogued Humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian and Other Libraries*. Volume II. Italy (Orvieto to Volterra; Vatican City). London–Leiden, The Warburg Institute – E. J. Brill. 243.

⁴ Digitális változata ennek is megtalálható az Apostoli Könyvtár oldalán, a közzétett monokrom másolat azonban minősége folytán mélyreható kutatáshoz nem használható: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Ott.lat.1146. (2024. 10. 10.)

⁵ Digitális változata elérhető a Gallica oldalán; közvetlen elérhetősége: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b90726888>. (2024. 10. 10.)

⁶ Eva M. SANFORD (1960), Juvenalis, Decimus Junius. In Paul Oskar KRISTELLER (ed.), *Catalogus translationum et commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*. Vol. 1. Washington, D. C., The Catholic University of America Press. 175–238.

⁷ Uo. 206b–207a.

⁸ U. W. SCHOLZ – C. WIENER – U. SCHLEGELMILCH (eds.) (2009), *Persius-Scholien. Die lateinische Persius-Kommentierung der Traditionen A, D und E*. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag. 153–301.

síus szatíráinak szövegét is tartalmazza (152r–167v),⁹ amely mellett az első szatíra esetében meglehetősen szép számmal fordulnak elő lapszéli magyarázatok, amelyek száma azonban a második szatírától kezdve lecsökken,¹⁰ és a továbbiakban már döntő részben csak sorok fölé írt glosszákkal találkozunk. Ezen glosszák és scholionok azonban szintén nem köthetők Guarino nevéhez.

Így tehát azt kell feltételeznünk, hogy az 1973-as katalógusában Scarcia Piacentini valószínűleg interpretálni próbálta a korábbi, 1960-as Sanford-féle munkából kinyert adatokat, amelyeket az eredeti megfogalmazás – elképzelhető, hogy szándékosan – semleges módon, pontos mibenlétük megkerülésével említett. Nem lehet tehát az olasz kutatót a fenti félreértés miatt komolyan hibáztatni: az előbbi katalógus szövegét ugyanis annak nyilvánvaló célja szerint értelmezve, egyéb megjegyzés, illetve autopszia hiányában más (hasznavehető) következtetésre aligha juthat a jóhiszemű olvasó.

A következőkben röviden ismertetjük a fenti kódexekben fennmaradt Guarino-kéziratok sajátosságait, majd pedig igyekszünk azokat a szövegkiadás szempontjai szerint értékelni, kézirati súlyukat megítélni, mindezek fényében pedig leszármazási rendjüket (*stemma*) megállapítani.

1. Modena, Biblioteca Estense – Lat. Alpha F 6,25¹¹ [M]

Papírkódex; mérete: 300×215 mm.¹² Szép, humanista folyóírással íródott. A kódex a Persius-kommentáron kívül más szöveget nem tartalmaz; ennek terjedelme: 1r–51v. A kézirat a kommentár hiánytalan szövegét tartalmazza. A másoló a munka lezárásakor tájékoztat minket a másolat elkészítésének helyéről és idejéről: Padova, 1458. január 28. A másoló személyét illetően ugyanakkor nem kapunk felvilágosítást. A szöveg nem tesz említést Guarino szerzőségéről, megadja ellenben a mintául szolgáló szöveg tulajdonosának nevét („*Has recollectas ab Antoniolo Palazolo habui ex suo exemplare, quod summis precibus ab illo extorsi.*”). A másolat szövegét a másolója két rövid verssel, egy hexameter sorral és egy distichonnal zárja: „Franciscus Petrarcha de Persio: *Legitur ignotus per totum Persius orbem.*”, illetve:

⁹ A katalógusban hibásan 152^v szerepel kezdőoldalként.

¹⁰ SANFORD 1960: 207a.

¹¹ Paul Oskar KRISTELLER (1977a): *Iter Italicum. A Finding List of Uncatalogued or Incompletely Catalogued Humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian and Other Libraries. Volume I. Italy* (Agrigento to Novara). London–Leiden, The Warburg Institute – E. J. Brill. 371. (no. 405); SCARCIA PIACENTINI 1973: (ms. 274); ROBATHAN ET AL. 1976: 257a.

¹² A kódex bővebb fizikai jellemzőihez lásd https://manus.iccu.sbn.it/opac_SchedaScheda.php?ID=166355. (2024. 10. 10.).

„Ioannes An. de Medicis: *Magne liber parvo distincte volumine iam iam / inter Romanas nosceris historias.*”

A kéziratban a viszonylag szűk szövegtükör mellett, mindkét oldalsó margón előfordulnak kiemelt szavak és lapszéli, a guarinói szövegen kívüli scholionok is. Ez utóbbiak ráadásul két különböző kézzel és tintával kerültek felvezetésre; gyakoribbak a vékony világosbarna tollal írt részek, míg a fekete tollal lejegyzettekkel ritkábban találkozunk. Szakaszkezdetekkor nem használ rubrikát, helyett térközzel, az első egy-két szó nagy betűvel történő írásával és aláhúzásával jelöli a szöveghatárt. A kézirat szövege jó olvasatot nyújt; kevés másolási hibával találkozunk; időbeli elsősége mellett szövegének épsége tekintetében is a fennmaradt kódexek közül egyértelműen a legjobbnak tekinthető. Főliószámozását közelebbről szemügyre véve ugyanakkor azt tapasztaljuk, hogy bár a modern, ceruzás főliószámozás folyamatos, az eredeti, a kézirattal azonos barna tintával vezetett főliószám megtörik: az eredeti 42. főlió után a 46–48. főlió következik (ezeken található a ceruzával felvezetett 43-as, 44-es és 45-ös szám), és csak e három lap után került befűzésre az eredeti számozás szerinti 43–45. (ceruzás 46–48. számmal jelölt) főlió. Ez a sajnálatos eset azonban nagy segítségünkre lesz majd a kéziratok leszármazásának megállapításában.

2. Padova, Biblioteca del Seminario – 85¹³ [P]

Papírkódex. Humanista folyóírással készült. A kódex a Persius-kommentáron kívül más anyagot nem tartalmaz; terjedelme: 1r–54r. A kézirat a kommentár teljes szövegét tartalmazza. A másoló a munka lezárásakor nem tudósít a másolat elkészítésének helyéről, csak annak idejéről: 1464. október 12. A másoló személyét illetően ez esetben sem kapunk felvilágosítást. A kézirat 1r oldalát megelőző lap rectóján nagy valószínűséggel későbbi (talán kései XVI. századi) kéz ismeretlen szerzőnek tulajdonítja a kódexben rögzített művet: „*Expositio in Persii satyras Ano[n]ymi, conscripta anno 1464. die 12. Octobris ut legere est in ultima pagina*”, ám egy letisztult vonalvezetésű, időben bizonyára nem sokkal későbbi kéz korrigálja ezt: „*Haec expositio est Guarini Veronensis*”.¹⁴

A kéziratban a széles szövegtükör külső margó felőli oldalán témajelölő szavak, illetve kis számban viszonylag szűkszavú, Guarinóhoz nem köthető scholionok találhatók.

¹³ KRISTELLER 1977b: 8.; SCARCIA PIACENTINI 1973: (ms. 350).

¹⁴ Rossetti – téves – állítása szerint nincs feltüntetve a kéziratban Guarino szerzősége (ROSSETTI 2017: VI).

A szakaszkezdő nagybetűk enyhén nagyobbak; csupán szerényen cirkalmasak: mindössze négy alkalommal lettek vörös tintával kiemelve, egy helyen pedig (5. szatíra) a kezdőbetű berajzolására nem került sor (pusztán a tájékoztatásként a sorszélre írt kis „v” betű látszik az egyszerű iniciálénak kihagyott helyen, a margón).

A kézirat szövegében mintegy tucatnyi helyen lacuna található; ezek mindössze egy-két, legsúlyosabb esetben is néhány szó terjedelműek. Ezek – más egyebek mellett – a kézirat (jelenlegi ismereteink szerint elveszett) mintapéldányának hevenyészett írásképeről tanúskodnak. Esetenként a másoló szemének ugrása következtében sorkihagyások is előfordulnak. A szöveg minősége összességében erősen kifogásolható, amiért a másoló valószínűleg csupán az esetek egy részében tehető felelőssé: a szövegromlások mértéke alapján ugyanis úgy tűnik, hogy számos alkalommal már a mintaszöveg is hibás szóalakokat tartalmazott. Ez azokban az esetekben mutatkozik meg legszemléletesebben, amelyeknél egyértelműnek látszó, ám a kontextusba nem illeszkedő szóval találkozunk, amely felett még a másoló is kereszttel (amelynek vízszintes szára jóval szélesebb) jelezte az általa is világosan érzékelt olvasati problémát. Ugyanerről árulkodik a kézirat egyik legjellemzőbb vonása is. A Persius-művekből kiemelt scholionok, amelyekhez magyarázatot fűz a szöveg, a kézirat során előrehaladva egyre inkább rövidített formában szerepelnek, csupán egy, esetleg két-három szókezdő betűjükkel rövidítve a soron következő szavakat. Ezek esetében is azt tapasztaljuk, hogy az említett rövidítések rengeteg hibát tartalmaznak: számos esetben más betűt hoznak a várt helyett – a szövegromlás okai olykor jól felderíthetők (például d → cl), máskor viszont tanácstalanok maradunk –, és az sem ritka, hogy az egyes szótöredékekből a másoló értelmes szavakat próbál alkotni.¹⁵ Így tehát biztosra vehető, hogy már a mintakódexnek is rövidített (és nem túl szabatosan tagolt) szövegkiemeléseket kellett tartalmaznia.

¹⁵ Például: *nostin ventidii* > *no. ve. > novae; *iter ambiguum* > *iter am. > in terram; *mille hominum species* > *mille ho. spes (cum signo abbr.) > nullo hospes; *uitam relictam* > *ui. re. > iure; *magnum nempe donas diem* > *ma. ne(m). do. (d.) > manendo; *vivere talo* > *vi. ta. > vita; *ad strigiles* > *ad stri. > astri; *arctos rodere casses* > *ar. ro. cas. > arrogas; de látunk példát a folyamat ellenkező irányba történő lejtátszódására is: *si increpuit* > *si in re publica et; orti peioribus* > *ar. tu. pe. io.*

3. *Velence, Biblioteca Nazionale Marciana*
 – *Marc. Lat. cl. XII n. 21 (4687)*¹⁶ [V]

Pergamen- és papírkódex. Letisztult, humanista kurzív könyvrírással íródott.¹⁷ A kódex a Persius-kommentáron kívül más anyagot nem tartalmaz; ennek terjedelme: 1r–70r. A kézirat hiányos; a kommentár szövege a 4. szatíra 28a. scholionja közben, mondat közepén megszakad, majd a hiány bárminemű jelzése nélkül folytatódik az 5. szatíra utolsó sorainak az 5. szatíra 189a. magyarázata közepén újrainduló szövegével, a kohézió erősítése érdekében mindössze egyetlen szót változtatva meg annak első tagmondatában („*et opinionem affirmant*” → „*et ibi affirmant*” [5. 189a.]). A 4. és 5. szatíra magyarázatának ily módon erősen csonkult szövegét követően a kézirat más anyaggal igyekszik pótolni az 5. szatíra szinte teljesen kieső kommentárjának szövegét, amely azonban látványosan elüt az eddigiektől, és az esetek jelentős részében pusztán szómagyarázatokra szorítkozik (56r–61r). A kommentár kéziratát megelőzi egy, a másoló által írt *epistola dedicatoria*, amely tájékoztat minket egyrészt a másoló, másrészt a megajándékozott személyéről („*Reverendissimo in Christo patri domino, domino B. Cardinali Ravennati, domino suo praestantissimo Franciscus Roellus Ariminensis.*” [1r]), valamint a levél lezárásaként a másolat keletkezési helyéről („*e domo nostra*”) és idejéről is (2r): 1465. december 19. Az ajándékozott tehát a hivatalban lévő ravennai érsek, akinek a fenti mondat „B.” rövidítésében foglalt nevét az általa teljes terjedelmében közölt dedikációs levél szövegében már Robathan is kiegészíti; a levél Bartolomeo Roverella (1406–1476) ravennai érsekhez íródott, aki 1461-től viselte a dedikációban is említett bíborosi rangját.¹⁸ A kötet sokszorosán említést tesz Guarino szerzőségéről: nemcsak az ajánlólevél („*Do tibi, praestantissime domine, commentarios Persii Volaterani editos per Guarinum nostrum Veronensem, in quo quantus ornatus quantaque sententiarum gravitas existat.*” [1r]), hanem az azt követő cím (és Guarino-portré [3r]), valamint a kommentár utáni, kéziratot lezáró sorok egyaránt tájékoztatnak minket a szerző személyéről (70r).

A keskeny szövegtűkőr mindkét oldalán utalószavak és nem egy esetben témamegjelölés is található, egyéb lapszéli scholionokat azonban – díszített és ajándékba szánt példány lévén érthető módon – nem tartalmaz.

¹⁶ Kézirata online nem elérhető. Lásd KRISTELLER 1977b: 240; SCARCIA PIACENTINI 1973: (ms. 562); ROBATHAN ET AL. 1976: 257b.

¹⁷ Vö. ROBATHAN ET AL. 1976: 255–257, aki a Guarino-kéziratok számbavételénél ezen kódexet tekinti kiindulási alapnak és mintapéldánynak.

¹⁸ Conradus EUBEL (1914²), *Hierarchia catholica medii aevi sive Summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta*. Vol. II. Monasterii, sumptibus et typis Librariae Regensbergianae. 13.

A kódex a többi kézirrattól eltérően szépen illuminált: az ajánlólevél és a szatíramagyarázatok kezdőbetűi arany, vörös, kék és zöld színnel festettek, illetve egyszerűbb növényi ornamentikával díszítettek (kivéve a 6. szatíra esetében, itt ugyanis a díszes kezdőbetűt nem festették meg a kéziratban, pusztán a helyére berajzolt, a piktort útbaigazító kis kezdőbetűt látjuk). A kommentár kezdőoldalának gazdagabb díszítése a felső, belső (bal) és alsó margón is végigfut; a szövegkezdő iniciálé (egy nagy „A” betű) mellett, támla nélküli széken, vörös ruhában ülő idős tanító (nyilvánvalóan Guarino) alakja látható, aki előtt tanítványa térdel. Az oldal alján növényi ornamentikával gazdagon díszített kompozíció közepén két lebegő, szárnyas puttó által tartott zöld babérkoszorúba foglalt egyházi címert találunk. Ezen kék címermezőben enyhén megkopott osztatlan arany doborpajzsban,¹⁹ felfelé nyílt, fekete holdsarló felett hatágú fekete csillag helyezkedik el; a pajzs két oldalán „A” és „C” betűk találhatók (címerábrái alapján sem azonos Roverella címerével). A pajzs felett latin kereszt, felette bíborosi (vörös) kalap látható, amelyről kétoldalt csupán 6-6 vörös bojt függ.

Annak ellenére, hogy díszpéldánynak szánták, a kézirat meglehetősen sok hibát tartalmaz, számos nem létező, eltorzult szóalaknak is tanúi lehetünk.

4. Velence, Biblioteca Nazionale Marciana
– *Marc. Lat. cl. XII n. 199 (3956)*²⁰ [*V₂*]

Papírkódex. A kézirat két kommentárt tartalmaz: Guarino művén kívül egyazon másoló tollából kerültek lejegyzésre Horatius ódái és egy azokhoz fűzött kommentár is. A Persius-kommentár terjedelme: 1r–46r. Humanista folyóírással íródott, írásképe alapján minden bizonnyal nem reprezentatív céllal. A másoló a munka lezárását követően pontos információkkal szolgál saját személyét, a másolat elkészítésének helyét és idejét illetően: „*Expositiones A. Persii finiunt, quas Paulus Ramusius Ariminensis decimo secundo Kalendas Octobris hora quindecima volanti calamo transcripsit MCCCCLXXI Paduae*”, vagyis az iménti kézirat lemásolását a Riminiből származó Paulus Ramusius 1471. október 12-én fejezte be Padovában. A kézirat ugyanakkor nem tájékoztat minket a kommentátor személyéről (a kódex későbbi, XVIII. századi címoldala azonban ismeri Guarino szerzőségét).

A kézirat széles szövegtükre mellett váltakozó mennyiségű, ám viszonylag kevés utalószó található, ugyanakkor ez esetben is előfordulnak az ol-

¹⁹ A címerpajzs kopás következtében előtűnő alapozó festése vörös színnel történt.

²⁰ KRISTELLER 1977b: 243; SCARCIA PIACENTINI 1973: (ms. 563); ROBATHAN ET AL. 1976: 257b.

dalsó és az alsó margókon egyéb, Guarinóhoz nem kapcsolható magyarázatok és idézetek.

Az előző velencei kéziratától eltérően ez utóbbi díszítetlen példány: a később elkészítendő szakaszkezdő nagybetűk helye ugyan ki lett hagyva, ám azok berajzolására soha nem került sor.

A kézirat legárulkodóbb jellemzője az a szövegelcsúszás, amelynek következtében szövege az 5. szatíra 126a. scholionjának közepén megszakad (38r) és az 5. szatíra 184b. scholionjával folytatódik, majd pedig az innét folyamatosan haladó kommentárszöveg a 6. szatíra 37a. scholionja során ismét megtörik (41r), és ide ékelődik be a korábban elmaradt, csaknem 60 sor magyarázata, amelyet követően aztán folytatódik a 6. szatíra tárgyalása (43v). Erről a kéziratok ismertetését követően még részletesen szót ejtünk.

5. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 47.15²¹ [F]

Papírkódex, mérete: 215×280 mm. A két művet tartalmazó kódex teljes terjedelme 101 fólió, amelynek elején (1r–71r) Pomponius Laetusnak Terentius Varro *De lingua Latina* című munkájához írt kommentárja áll. Ezt követi Guarino Persius-kommentárja (72r–101v). A kódex datálatlan, ám XV. századi kézírással készült; két különböző kéz munkája (a szöveg nem tájékoztat bennünket másolóinak személyéről). Az első kéz által bejegyzett Varro-kommentár írásképe sokkal letisztultabb, míg a számunkra most jelentőséggel bíró kézirat kisebb betűkkel, jóval lendületesebb tollvezetéssel, gótikus kurzív írással íródott.²² Meglehetősen jó minőségű szöveget őrzött meg számunkra. Jellemző a kézíratra, hogy az eltévesztett vagy esetleg már a mintapéldányban is hibás szavak esetében a hibásnak tulajdonított alakot, minden bizonnyal az íráskép tisztaságának megőrzése céljából, a legtöbb esetben nem húzza ki, hanem utána, a javítás tényének egyéb jelölése nélkül hozzá a helyes (vagy helyesnek vélt) formát.

Legfőbb, a szövegahagyományban elfoglalt helyének megállapításában segítségünkre levő jellegzetessége, hogy a V kézirathoz hasonlóan a 4. szatíra 28a. scholionjának tárgyalása közben a kézirat megszakad és mindenemű jelölés nélkül folytatódik az 5. szatíra 189a. magyarázatának közepétől (98r), az összefésülés érdekében egy szót megváltoztatva a folytatódó

²¹ Digitális változata szabadon hozzáférhető: <https://tecabml.contentdm.oclc.org/digital/collection/plutei/search/searchterm/Plut.47.15/field/subject/mode/exact/conn/and/order/subject/ad/asc>. (2024. 10. 10.) A kódexet leírja: Angelo Maria BANDINI (ed.) (1775), *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Mediceae Laurentianae sub auspiciis Petri Leopoldi [...]*. Tomus 2. Florentiae. 398–399; Rossetti 2017: VI.

²² Túlzás azonban a firenzei katalógus második kezét jellemző *valde perplexa* ítélete; a szöveg kis odafigyeléssel jól olvasható (Bandini 1775: 399).

szöveg első tagmondatában (pontosabban kifejtve lásd az előző kódex leírásánál). Ezen kézirat esetében azonban (a velencei díszkézirrattal ellentétben) semmilyen formában nem történik kísérlet a kieső részek pótlására.

A kézirat ugyanakkor tisztában van Guarino szerzőségével, amelyről mind a kommentárt megelőzően, mind azt követően tájékoztatást kapunk: „*Guarini Veronensis Commentariola in Persium feliciter incipiunt*” (a szöveg végén szinte ugyanezen formában, csak az „*incipiunt*” helyén „*expliciunt*” áll). A Varro-kézirat 1r oldalának alsó margóján későbbi birtokosi bejegyzés olvasható: „*Antonii Petrei canonici Floren(sis) no. 409*”.

Lapszéli utalószavak ez esetben is vannak, noha a kezdetben sűrű utalózás már az első szatíra során ritkulni kezd, majd gyakorisága ingadozóvá válik. A guarinói szöveg szatíraértelmezését kiegészíteni szándékozó további lapszéli magyarázatokkal azonban ebben az esetben nem találkozunk.

6. *Bibliotheca Ambrosiana, Milano – N 160 sup.*²³ [Mi]

Papírkódex; mérete: 230×160 mm. Humanista folyóírással íródott. A kódex két töredékes Persius-kommentárt tartalmaz, amelyek közül az első a *Commentum Cornuti* D tradíciójának egy példánya. Míg ez az első kommentár (1r–48v) csupán a végén hiányos (utolsó teljes magyarázata az 5. szatíra 47. sorához íródott), addig Guarino műve (50r–99r) mind az elején, mind a végén csonka: a kézirat által megőrzött magyarázatok az 1. szatíra 46b. scholionja közben kezdődnek, és a 6. szatíra 7a. scholionja folyamán szakadnak meg. A kódexben található szövegek eredetileg bizonyosan különálló egységeket képeztek (lejegyzőjük is más-más kéz volt), és csak valamikor csonkulásukat követően kötötték őket egy kötetbe. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a szatíra vége nem az adathordozó sérülése következtében hiányzik a kötetből: a magyarázat a 99r lap közepén, sor és mondat közepén ér véget, így arra kell következtetnünk, hogy – a kommentár elejével ellentétben – ezért a veszteségért vagy a mintául szolgáló kézirat már a másolás időpontjában is csonka volta tehető felelőssé, vagy pedig a kézirat másolója valamely okból félbehagyta feladatát, és azt később sem folytatta tovább.

A kéziratban pontos dátumot nem találunk; a kézírás alapján keletkezése a XV. század második felére, némiképp közelebből 1458. január 28. utánra

²³ Szövege online változatban elérhető: <https://ambrosiana.comperio.it/opac/detail/view/ambro:catalog:79379>. (2024. 10. 10.) Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Domokos Györgynek a kézirat digitalizálásában való közbenjárásáért, valamint Federico Gallónak, amiért az itt tárgyalt két milánói kéziratot digitális és online elérhető formában soron kívül a rendelkezésemre bocsátotta. KRISTELLER 1977a: 302; SCARCIA PIACENTINI 1973: (ms. 263); ROBATHAN ET AL. 1976: 257a.

tehető (indoklását lásd alább). Szintén nem ad számot a keletkezés helyéről és a másoló személyéről – még ha tartalmazott is erre vonatkozó bejegyzéseket, a kézirat elejének és végének csonkultsága következtében ezek elvesztek –, ahogyan Guarino szerzőségéről sem tesz említést.

A két kommentár közötti üres lap rectóján feltehetően kései XVI. századi kéztől származó bejegyzés az első kommentár töredékes voltáról és a megszakadás szöveghelyéről tájékoztat bennünket, míg a versón található, ugyanezen kéztől származó szöveg a Guarino-kommentár elején tapasztalható hiányra, valamint annak mértékére hívja fel a figyelmet: „*Hinc in fragmento, a prima satyra usque in ultimam satyram in carmine primae satyrae: Laudari metuam neque enim mihi cornea fibra.*” Majd a következő oldalon, a töredékes Guarino-kézirat első oldalának felső margóján ugyanezzel a kézzel és tintával ez olvasható: „*In prima satyra.*” A kézirat tehát tájékoztat minket a kézirat elején található hiányról, a kézirat végének csonkaságáról viszont nem. Mindenesetre öröm az örömben, hogy a hiány ténye és a megszakadás helye segítségünkre lesz a kézirat szöveghagyományban elfoglalt helyének meghatározásában.

Kommentárunk mellett nem találhatók utalószavak, ahogyan Guarinóhoz nem köthető egyéb scholionok sem.

A megőrzött szöveg minősége jócskán hagy kívánnivalót maga után (haszonlóan a padovai kézirathoz): olykor ugrik a másoló szeme, valamint viszonylag sok olyan esettel találkozunk, amikor a másolás során egyes, bizonyára nehezebben kiolvasható szavak, szókapcsolatok a másolat szövegében hibás alakokat eredményeztek. A viszonylag nagyszámú hiba ellenére kevés javítás található a szövegben.

7. *Bibliotheca Ambrosiana, Milano – C 45 sup.*²⁴ [Mi₂]

Hordozó: papírkódex; mérete: 220×125 mm. Szépen rendezett, jól olvasható humanista folyóírással írták. Terjedelme: 1r–51r. A kötet egyedül Guarino Persius-kommentárját tartalmazza. A kötetben a kommentár előtt 11 üres lap található (ezek közül az első kettő rectójára utóbb ténamegjelölő és a gyűjteménybe kerülésre utaló bejegyzéseket vezettek fel). A helyet talán a persiusi szatírák szövege későbbi bejegyzésének szándékával hagyták ki, emellett a kommentárt követő, további 21 fólió is üres. Ennek ellenére a kézirat nem teljes, ugyanis a szöveg az 5. szatíra 30. sorának magyarázata közben, a sor és az oldal végén, a mondat közepén megszakad. A kézirat

²⁴ Online elérhetősége:

<https://ambrosiana.comperio.it/opac/detail/view/ambro:catalog:67843>. (2024. 10. 10.) KRIS-TELLER 1977a: 297; SCARCIA PIACENTINI 1973: (ms. 255); ROBATHAN ET AL. 1976: 257a.

nem ad számot a keletkezési helyéről és idejéről, valamint a létrehozójának személyéről sem.

A szatíramagyarázatok kezdetei részben vörös tintával íródtak: a szatíra betűvel kiírt, címként szereplő sorszáma vörössel és nagybetűs írással, az első sorkezdő betű dísztelen, vörös (2-4 sor nagyságú) nagybetűvel, majd az első sor nagybetűs írással, vörös és barna betűk váltakozásával került bemásolásra.

A kézirat első, számozatlan oldalán (római I. számmal jelölve) kortárs bejegyzés olvasható: „*Quidam in Persium.*” Az ezt követő lapon XVII. századi, a kötet tartalmára, illetve gyűjteménybe kerülésére vonatkozó megjegyzések állnak.

Lapszéli utalószavakat csak elvétve (ezek tetemes része is pusztán auktermegjelölés), marginális, Guarinótól független magyarázatokat pedig egyáltalán nem tartalmaz.

A kézirat jellegzetes módon eltér az eddigiektől abban a tekintetben, hogy egyrészt, szembetűnő módon, meglehetősen kurtított életrajzi bevezetővel került lejegyzésre, másrészt az 1. szatíra 9. sorának magyarázata közben – teljesen váratlanul és egyébként nehezen indokolható módon²⁵ – argumentumok gyanánt kiemeli a további szatíramagyarázatok első sorait, amelyeket később a szatírák elején nem ismételt meg újra, csak visszautal az iménti argumentumokra. A kéziratban megőrzött szöveget megvizsgálva arra jutunk, hogy ugyan nem gyökeresen, de megfogalmazását tekintve számos ponton eltér a korábbi kódexek kézirati hagyományától. Erre később, a kommentár kézirati hagyományának rekonstrukciója során még vissza kell térnünk.

8. *San Daniele del Friuli, Biblioteca Guarneriana – Cod. 90²⁶ [D]*

Papírkódex.²⁷ A kódex a számunkra érdekes kommentár mellett (1r–47v) egy Ovidius *Fastij*ához írt kommentárt, illetve a katalógustétel tanúsága szerint Emiliano Cimbriaco olasz humanista három népnyelvű szonettjét

²⁵ Arra, hogy miért is kerülnek ide az egyes szatírák első sorai, a kommentár nem ad választ, csupán – prózai módon – azt mondja, hogy a második (mai értelemben az első) szatíra magyarázataival folytatja, mert korábban annak írását szakította félbe: „*Positis argumentis omnium satyrarum Persii revertimur ad scribendum super secundam, quia superius eam omisimus.*”

²⁶ ROSSETTI 2017: VI.

²⁷ Az 1893-ban más városok mellett az itteni könyvtár kéziratainak leírását is tartalmazó katalógus eseti jelleggel tünteti fel a kötetek méreteit, jelen esetben pusztán a lapok kötésmódja került feltüntetésre, az oldalak méretei azonban nem (G. MAZZATINTI (1893), *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia*. Volume terzo. Forlì, Casa editrice Luigi Bordandini. 122–123. [Sandaniele del Friuli, Biblioteca comunale]).

tartalmazza.²⁸ A kézirat XV. századi; ennél közelebbit nem hoz tudomásunkra a keletkezési helyéről és idejéről a mű végén olvasható tartalmi meghatározás („*Recolecte siue glosule in Persium.*”).

Humanista kurzív könyvrírással készült, igényes kézirat; a szövegkiemelések vörös rubrikával vannak szedve. Míg kezdetben minden szövegkiemelés nagybetűs írásmóddal került bejegyzésre, néhány lap után rövid, váltakozó átmenet után a másoló kisbetűs írásmódra tér át. A csupa nagybetűs írásmód csak az egyes szatírák első szövegkiemelése esetében marad meg végig. Inicialé nem szerepel benne, eredeti szándék szerint ugyanakkor ezek felvezetése bizonyosan tervben volt az egyes szatíramagyarázatok kezdőszavai esetében; elhelyezésüket a szöveg mellett, a margón képzeltek el: az első betű ugyanis e szakaszkezdő szavakból hiányzik, de megtaláljuk őket a margón halvány barna tollal, a piktornak szánt segédletként felvezetve. A különböző szatírák magyarázatait térköz (két esetben – 1. és 4. szatíra – ugyan vett e tekintetben), a szakaszkezdet első sorának a bevett betűméretnél enyhén magasabb betűkkel íródott kiemelése, illetve egy esetben sorközepe, kiemelt „*incipit alia satyra*” (2.) vagy lapszéli „*alia satyra*” meghatározás választja el egymástól (ami a 3. és 6. szatíra esetében elmarad). Feltehetően többszörösen is ellenőrzött kéziratról van szó, a másoló szemének ugrása következtében kimaradt szövegrészek és a hibás szóalakok ugyanis később és talán más (sötétebb barna) tintával, de azonos kézzel és hasonló írásképpel a margón pótlásra kerültek; ugyanakkor több olyan esettel is találkozunk, ahol a szöveget előbb humanista folyóírással pótolták, majd ezt figyelmen kívül hagyva könyvrírással is beírták az ugrás következtében kimaradt szöveget; végül ezen szabatosabb írásképpű marginálisok – bizonyára felfedezve a korábbi pótlást és az így létrejött duplikációt – ferde vonalakkal kihúzásra kerültek. Az utalók és az egyéb marginális glosszák az említetteket leszámítva humanista folyóírással kerültek lejegyzésre. A kézirat utalószavai és főleg marginális glosszái zömében megtalálhatók az **M** lapszéli glosszái között is, itt azonban számos, az **M**-ben nem szereplő kiegészítés is feljegyzésre került. Ívhatárokon (10 fóliónként) őrszavakkal is találkozunk; ezek minden esetben a szöveggel azonos betűmérettel, az alsó margó közepén, a szövegtől térközzel elválasztva helyezkednek el.

A kézirat végén a már említett, keveset mondó ténamegjelölés után (de annak sortörés nélküli folytatásaként és szintaktikailag sem elválasztható módon) két, Persius megítélésével kapcsolatos verssort olvashatunk némi

A könyvtár honlapjának tájékoztatása szerint a kódexek katalóguscéduláiból készülő adatbázis létrehozása folyamatban van; annak elkészültéig az előbbi segédlet anyaga az irányadó (<http://www.guarnieriana.it/antica/inventario-manoscritti/>).

²⁸ [https://www.treccani.it/enciclopedia/emiliano-giovanni-stefano-detto-il-cimbriaco_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/emiliano-giovanni-stefano-detto-il-cimbriaco_(Dizionario-Biografico)/). (2024. 10. 10.)

kísérőszöveg társaságában: „*Recolecte siue glosule in Persium. Contra quem Persium audi F. Petrarcham: Legitur ignotus per totum Persius orbem.*” Majd közvetlenül ezek alatt: „*Io. Andree de Medicis: Magne liber paruo distincte uolumine iam iam inter Romanas nosceris historias.*” Ezek tartalmukat tekintve (a kísérőszövegektől eltekintve) lényegében szintén megegyeznek az **M** kéziratban olvasható záró idézetekkel.

9. Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat. lat. 2711²⁹ [Vat]

Papírkódex; mérete: 220×295 mm. Humanista könyvírással íródott. A kódex az általunk vizsgált kommentáron kívül Plautus 8 komédiájához (*Amphitrio*, *Asinaria*, *Duo captivi*, *Curculio*, *Aulularia*, *Casina*, *Cistellaria*, *Epidicus*) írt kommentárokat tartalmaz (1r–102v); Guarino kézirata ezeket követően, a 105r–145r oldalakon kapott helyet. A kézirat sajnálatos módon sem a keletkezési helyéről, sem az idejéről (XV. század második fele) nem ad felvilágosítást, ahogyan másolója személyére sem derül fény, az azonban az írásképe alapján jól látszik, hogy az egész kódex egyetlen másoló keze műve. A kézirat Guarino nevét sem említi meg.

A szövegtükör mellett, a külső margón pusztán utalószavak és témamegjelölések találhatók viszonylag szerény mennyiségben; lapszéli magyarázatokat, a guarinói szöveghagyományon kívüli scholionokat a kódex nem tartalmaz.

Jelen kódex szövegét és annak elrendezését tekintve ugyanazt mondhatjuk el, mint a C 45 sup. jelzetű milánói kódex esetében (**Mi**₂): a kommentár scholionjainak tartalma és megfogalmazásmódja ugyan nem gyökeresen, ám érdemben eltér a többi fennmaradt kézirat szövegétől. A szatíramagyarázatok kezdősorai ez esetben is kiemelésre kerülve beékelődnek az 1. szatíra 9. sorának magyarázatai közé.

A kézirat a kommentárt követően a következő, meglepő sorral zárul: „*O Persi, si quibus notus es, mihi certe natas et penitus es perditus.*”³⁰

A következőkben meg kell kísérelnünk annak felderítését, hogy milyen viszonyban is állnak egymással a fenti kéziratok. Megkönnyíti a dolgunkat, hogy az ezekben fellelhető hiányok sok esetben biztos kapaszkodóval szolgálnak a szöveghagyományban történő eligazodásunkhoz.

A rendelkezésünkre álló legteljesebb és legjobb kéziratnak szerencsés módon épp a legkorábbi mutatkozik, amely példány történetesen az egyet-

²⁹ Digitális formában is elérhető: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.2711. (2024. 10. 10.) KRISTELLER 1977b: 314; SCARCIA PIACENTINI 1973: (ms. 534); ROBATHAN ET AL. 1976: 257a–b.

³⁰ Robathannál Kristellerre hivatkozva az idézetben *natas* helyett „*notus*” áll.

len, amely még a szerző életében keletkezett. A fennmaradt kéziratok közül ráadásul két másiknak is mintájául szolgált. Ha ugyanis megnézzük a modenai kódexet (**M**), azt tapasztaljuk, hogy egy füzési hiba következtében az oldalak a kódex egy pontján nem a megfelelő sorrendben követik egymást: az eredeti számozás szerinti 42. és 43. fólió közé beékelődik a 46–48. lap, megtörve ezáltal a kommentárszöveg lineáris haladási rendjét. E félrefűzés ténye azért jelentős, mert ha megvizsgáljuk a **V**₂ kéziratot, azt tapasztaljuk, hogy annak anyagában a modenai kézirat 42. fóliója után (azaz az 5. szatíra 126a. scholionjának közepétől) szöveghiány található: a kéziratban bármilyen mű törés nélkül (de a hiány szimbólummal történő utólagos jelölésével) következik az 5. szatíra 184b. („*Recutitaque sabbata [...]*”) magyarázata, éppen az, amellyel a modenai kézirat következő oldala is folytatódik. A hiányzó kommentárszakasz nem sokkal később, a 6. szatíra 37a. scholionjának vége felé ékelődik be a kézirat szövegébe. A beékelődés kezdetét és végét ez esetben szintén a lapszélre is kivezetett szimbólumok jelölik. Nem kétséges tehát, hogy a **V**₂ a modenai kéziratról készített másolat, és feltehetően közvetlenül az **M**-ről készülhetett. A kommentárszöveg eltérései alapján ugyan feltételezhető volna egy köztes állomás is, ezen eltérések azonban a vizsgált szakaszok során kizárólag olyan különbségeket mutattak, amelyeket a másoló saját döntése alapján, mindennemű további mintaszövegre való támaszkodás nélkül is eszközölni tudott. Emellett szól még a másolás helyének („*Paduae*”) megjelölése is a kommentár végén, amely létrejöttük azonos helyszínéről tanúskodik.

A **D** kódex esetében már nem ennyire nyilvánvaló a helyzet; ebben ugyanis az említett sorrendi felcserélődés nem tapasztalható: lehetséges, hogy ennek másolója nagyobb figyelmet fordított a kommentár szövegének integritására, így figyelmes lett a lapelcsúszásra, az általa másolt példányban pedig orvosolta a problémát. Az is lehetséges persze, hogy még összefűzése előtt, vagy pedig egy korábbi, helyes sorrendben fűzött állapotában találkozott az **M** szövegével. Elméletben persze az is előfordulhat, hogy más kódex – például az **M** mintakódex – volt a **D** kézirat forrása, azonban a **D**-ben tapasztalható kihagyások és hibák jellege³¹ olyannyira könnyen magyarázható a szöveg **M**-ben tapasztalható vizuális megjelenésével, ráadásul lapszéli, nem Guarinóhoz kötődő scholionjaik szövege is olyan mértékben egyezik (illetve bővül is a **D** javára), hogy számunkra alig fér hozzá kétség, hogy a jelen kézirat közvetlenül az **M**-ről készült, majd később még kiegészült néhány további lapszéli megjegyzéssel.

Szintén szólnak érvek amellet, hogy az **Mi** kézirat forrása is az **M** vagy egy ahhoz közeli szöveg lehetett. Jóllehet a kéziratból mind a mű eleje,

³¹ Vagy éppen a görög szavak átírásának módja, mint például 5. 44a-ban a *συνπόσια* szó az **M**-ével azonos módon hibás írásmódja („*συνποοια*” [M 37r; D 34r]).

mind a vége hiányzik (így pedig az itteni, esetleg valamikor még meglévő megjegyzések nyújtotta esetleges fogódzkodók is), azt látjuk, hogy a ránk maradt szöveg majdnem pontosan a modenai kézirat egyik fóliójának határán szakad meg. Az **M** eredeti számozás szerinti 47r (a modern ceruzás számozás szerinti 44r) oldala ugyanis éppen azzal a szóval kezdődik, amellyel az **Mi** kéziratnak vége szakad. A szakaszhatárt függőleges vonallal jelölve az **M** oldaltörése így fest: „*ea pars maris, apud quam ego | sum, ociosa est et a nullis navigatur [...]*” (46v–47r^M), míg az **Mi** kézirat a következő szavakkal szakad meg: „*ea pars maris, apud quam ego sum*” (48v^{Mi}). Ha valóban az **M**-ről készült másolattal van dolgunk, akkor az történhetett, hogy noha a másoló sikerrel korrigálta az **M** fűzés közbeni lapelcsúszásból fakadó szövegáthelyezését, ezt követően valamiért félbehagyta munkáját, de még lejegyezte a következő oldal rectójának első szavát, hogy később könnyebben találjon vissza a helyre, ahonnan folytatnia kell. Mindazonáltal jelentős bizonytalanságot szül a közvetlen, de még a közvetett leszármazás biztos kijelentésében is az a körülmény, hogy az **Mi** számos esetben eltér az **M** által nyújtott olvasattól, mind az egyes szavak szinonim vagy más igealakban történő alkalmazása, mind pedig a hibái tekintetében, noha ezek zöme kétségtelenül a felületes olvasásnak tudható be.

A fentiekén kívül egy komolyabb kontinuitásbeli hiány is segíti eligazodásunkat. A Robathan által mintaként állított, és a többinél valóban sokkal díszesebb **V** szövege ugyanis csak első pillantásra tűnik a guarinói Persius-kommentár fennmaradt kéziratai közül a legkiemelkedőbb példánynak. Robathan katalógusa ugyanis arról már nem tesz említést, hogy ez a kézirat sem teljes abban az értelemben, hogy nem tartalmazza Guarino kommentárjának hiánytalan szövegét. A kézirat ugyan készítője szándéka szerint a teljes életmű magyarázatát magában foglalja, közelebbről szemügyre véve azonban feltűnik, hogy az 5. szatírához fűzött scholionok esetében a megszokott szabatos és mélyebb interpretációra törekvő magyarázatok helyett, kis túlzással, pusztán a versbeli kifejezések szinonímájukkal történő visszaadásával találkozunk. Ebben az esetben tehát annak lehetünk tanúi, hogy a kódex másolója az ajándékba szánt kötetben, az általa másolt kézirat szövegéből valamely okból kimaradó részt máshonnan kölcsönzött szöveggel pótolta. Ugyanakkor az 5. szatíra guarinói kommentárjának nyomára is rábukkanhatunk a **V**-ben: ha ugyanis a díszes iniciáléval kezdődő 5. szatírához fűzött magyarázatok elé tekintünk, felfedezhetjük Guarino ugyanezen darabhoz fűzött magyarázatainak utolsó sorait, amelyekkel külön jelölés nélkül folytatódik a 4. szatíra 28a. scholionja közben megszakadó „eredeti” kommentár. És mivel ugyanez a helyzet a firenzei kézirat (**F**) esetében is, attól eltekintve, hogy utóbbi esetében a kéziratból kieső részek pótlására semmilyen törekvés nem történt (a szöveg mindennemű törés nélkül halad tovább), biztonsággal kijelenthetjük, hogy a **V** és az **F** rokon kéziratok,

amelyek a kézirati hagyomány egy külön ágát képviselik; hibáik alapján a két kézirat közös mintakódexről készült. Mindkét kódex szövege számos, sok esetben nem is a mintakódexre visszavezethető hibás olvasatot tartalmaz, arról nem is beszélve, hogy az **F** a rontott szavakat azok hibás voltának bármínemű jelölése nélkül javítja azáltal, hogy egyszerűen a tévesztés után írja a helyes alakot.

A modenai kéziraton kívül mindössze két példányunk van, amelyek teljes terjedelmében tartalmazzák a kommentár szövegét: a padovai (**P**), illetve a vatikáni kézirat (**Vat**). A **P**-vel kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy ez a változat meglehetősen rossz minőségű szöveget őrzött meg számunkra: számos félreolvasás, olykor értelmetlen magyarázat, nem egyszer pedig kieső sorok és lakúnak jellemzik az általa hordozott szövegvariánst. Védelmére szól, hogy a hibák nagy része minden jel szerint a mintájául szolgáló példány eleve romlott szövegével vagy annak nehéz olvashatóságával hozható összefüggésbe. Mindennek ellenére az általa hozott szövegvariánsok alapján a modenai (**M**) szöveghez áll a legközelebb. A szöveghagyományban betöltött helye szempontjából érdemes számításba venni a kézirat azon jellegzetességét, hogy abban a Persius-művekből kiemelt szavak a kommentárban fokozatosan előrehaladva egyre inkább rövidített alakban szerepelnek, egy vagy legfeljebb néhány betűvel visszaadva azokat. Minthogy az ezen rövidítésekben található számtalan betűhiba, valamint kreált szóalak kizárja, hogy közvetlenül olyan kódexről készített másolat volna, amelyben ezek a szavak még teljes alakjukban szerepeltek, nem állhat közvetlen kapcsolatban az **M**-mel (vagyis az említett szövegromlások bekövetkezéséhez legalább két fázisra volt szükség). A számos, görög szavak esetében pedig rendszeresen előforduló lakúna szintén egy e tekintetben erősen romlott mintapéldány feltételezését erősíti. Az **M**-étől gyakorta eltérő olvasatai ugyanakkor szintén amellett szólnak, hogy a kettejük közötti leszármazás nem lehet közvetlen: minden bizonnyal egy olyan kódexből került lejegyzésre, amely az **M**-nek is egyaránt felmenője lehetett, a **P**-ig vezető szöveghagyományozódás során azonban tartalma jelentős romlásokon ment keresztül. Bizonytalanságunkat ugyanakkor leginkább az **Mi**-vel mutatott közös olvasatai tartják fenn, amely kézirat azt sugallja, hogy az **M** alapján került lejegyzésre. (Az **Mi** szövege ugyan tartalmaz szövegkritikai úton nem magyarázható változatokat, ezek azonban csak az általános szóhasználatot érintik, így a mintapéldánytól függetlenül is eszközölni lehetett őket.) Elképzelhető természetesen az is, hogy nem egy *archetypus* volt, ez esetben pedig a **P** egy olyan kézirattól származik, amely enyhe megfogalmazásbeli különbségeket mutatott az **M** forrásául szolgáló kézirathoz képest.

Az előzőektől távolabb álló csoportot képvisel a **Vat** és az **Mi**₂ kézirat. Ezek ugyanis a kézirati hagyomány más fennmaradt szövegeihez képest kisebb-nagyobb mértékű, zömében megfogalmazásbeli eltéréseket tartal-

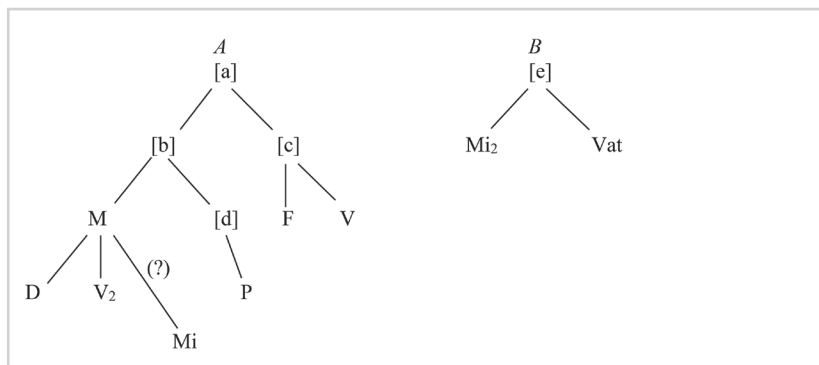
maznak. A legszembeütőbbben megmutatkozó különbségek azonban mégis a bevezető életrajzi szakasz jelentős megcsonkulása, valamint az a jelenség, hogy a második szatírától kezdve az egyes szatírák kommentárjának első sorait argumentum gyanánt kiemelik és szokatlan módon beiktatják az 1. szatíra 9. sorának magyarázatai közé. Minthogy e két kézirat szövege egymással rokon (de nem állnak egymással alá-fölé rendeltségi viszonyban), ám kellőképpen távol állnak az összes többi kézirtától, különbségük számbavételével olyannyira megszorodna a szövegváltozatok száma, hogy szétfeszítené az apparátus kereteit. Mindezek fényében arra a következtetésre jutunk, hogy esetükben egy külön tradíció szövegével találkozunk.³² Ezen kéziratok *archetypusa* egy olyan kódex lehetett, amelynek lejegyzője kisebb odafigyeléssel látott neki a másolat elkészítésének, így az árgumentumok beillesztésének gondolata is csak késve jutott eszébe, amely ponton – a legkevésbé sem indokolható módon – mégis ragaszkodott azok pótlásához.

Mindezek alapján a kéziratok leszármazási fája, a *stemma* a következőképpen állapítható meg. Alapvetően két tradícióval számolhatunk. Mint hogy ezek csak nagy szövegkiadói nehézség árán volnának összefésülhetők, indokoltnak látszik külön kezelni őket. Az első, *A* tradícióba az **M**, a **D**, a **P**, a **V**, a **V**₂, az **F** és az **Mi** kódexet sorolhatjuk, míg a *B* tradíciót mindössze két kódex, az **Mi**₂ és a **Vat** képviseli. Közvetlenül az **M**-től származhat a **D** és a **V**₂, valamint nagy valószínűséggel az **Mi** is, minthogy egyelőre egyedül ez magyarázza kielégítően, hogy a kézirat szövegének megszakadása miért esik egybe az **M** oldalhatárával (elfogadva, hogy a következő oldal első szava a fonál újbóli felvételének megkönnyítése végett került lejegyzésre). Az **Mi** szövegeltéréseire ugyanakkor ez esetben nehéz filológiai magyarázatot találni, hisz nem valószínű, hogy több kódexet vett mintául, ahogy az is aligha hihető, hogy egy, az **M**-nél jóval gyengébb kézirat olvasatait ilyen mértékben preferálta volna az említett rovására. A **P** esetében elképzelhető ugyan, hogy közvetett módon szintén az **M**-től származik (amely köztes fázis során végbement a szöveg romlása és a scholionok rövidülése, amely rövidülések aztán jelentős részben torzultak a **P**-ben), ugyanakkor sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy létezett az **M** mellett legalább egy további, mostanra elveszett kódex, amely már rövidített szövegkiemeléseket tartalmazott, és amelynek írásképe minden bizonnyal számos kívánnivalót hagyott maga után, amely körülmény a **P** sokszor meglepő kreativitásra kényszerülő szövegjavítási kísérleteit is megmagyarázná.

³² Ez például elképzelhető úgy, hogy Guarino Persius-stúdiumait hallgató tanítványok egymástól eltérő kommentárpéldányaival, illetve az azokról készített másolatokkal, vagy pedig Guarino munkájának különböző időpontokban fennálló, aktuális állapotáról készített másolatokkal van dolgunk.

Az előbbiektől különböző leszármazási lánc két végpontján helyezkedik el az **F** és a **V**, amelyek kiindulási pontjául egy olyan példánynak kellett szolgálnia, amelyben valamely okból kimaradt a 4. szatíra második felének, illetve az utolsó sorokat leszámítva az 5. szatíra egészének magyarázata. A kéziratok összevetése után leginkább azt valószínűsíthetjük, hogy két, feltehetően azonos példányról készített másolattal van dolgunk. Az **F** szövege ugyan néhány helyen a **V**-vel szemben hozza az **M**-ben szereplő helyes olvasatot, a **V** azonban általánosságban megbízhatóbbnak tekinthető (kevesebb hibát vét, bár ezek száma még így is, főleg díszkódexhez mérten, meglehetősen sok).

A *B* tradícióba tartozó két kódex közül, a vizsgálataink alapján,³³ a hiányos végű **Mi₂** sok esetben helyesebb olvasatot kínál, mint a **Vat**. Mivel azonban az **Mi₂** vége jelentős mértékben csonkult, nem lehetséges a **Vat** előzményének tekintenünk. Kettejük leszármazása így nem lehet lineáris. Mivel az **Mi₂** szövege pontosan az utolsó beírt oldala (51r) határán ér véget, feltételezhetően nem az **Mi₂** mintakódexe tartalmazott csonka szöveget (hisz ebben az esetben kevés az esély rá, hogy épp oldalhatáron végződjön az erről készített másolat), hanem az **Mi₂** scriptora hagyott fel valamely okból a szöveg másolásával, később pedig nem fejezte be a megkezdett munkát. Mindezek alapján tehát eddigi ismereteink birtokában a következő *stemmákat* valószínűsíthetjük:

Végezetül álljanak itt szemléltetésképpen az 1. szatíra kezdeti 12 sorának magyarázatai, megvilágítva az *A* és *B* tradíció szövegtesten megmutatkozó, elsőre kevésbé szembeötlő különbségeit.

³³ Erre, illetve az *A* tradícióval való összehasonlítás céljából lásd a fejezet után álló, függelékben hozott mutatványt.

FÜGGELÉK

Mutatóvány Guarino Persius-kommentárja *A* tradíciójának szövegéből
(Guar. *Pers.* 1. 1–12.)

SIGLA

- M** Modena, Biblioteca Estense – Lat. Alpha F 6,25
P Padova, Biblioteca del Seminario – 85
F Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 47.15
V Velence, Biblioteca Nazionale Marciana – Marc. Lat. cl. XII n. 21 (4687)
V₂ Velence, Biblioteca Nazionale Marciana – Marc. Lat. cl. XII n. 199 (3956)
D San Daniele del Friuli, Biblioteca Guarneriana – Cod. 90

1a. O CVRAS HOMINVM: In hac satyra exsequitur ipsius³⁴ propositum, in qua tria³⁵ maxime³⁶ reprehendit personarum genera, scriptores videlicet imperitos, auditores et recitatores³⁷ inanes. Et eam tractat in dialogi modum. Introducit enim³⁸ quendam ex amicis suis³⁹ colloquentem, perite autem⁴⁰ satyrus ex abrupto et indignatione⁴¹ prorumpit uerba,⁴² sicut⁴³ Iuuenalis: *Semper ego auditor tantum*⁴⁴ [Iuv. 1. 1]?⁴⁵
1b. O CVRAS HOMINVM: Tacuit⁴⁶ uerbum ex indignatione,⁴⁷ sicut Virgilius: *Quos ego*⁴⁸ [Verg. *Aen.* 1. 135].

³⁴ ipsius **MPFVD** : sui **V₂**

³⁵ tria **MPV₂D** : exempla **F** : exemplaina **V**

³⁶ maxime **MFVV₂D** : maxima **P**

³⁷ et recitatores **MVV₂D** : et resitatores **F** : recitatores **P**

³⁸ introducit enim **MPV₂D** : introduxit **F** : introducit **V**

³⁹ ex amicis suis **MPV₂D** : ex suis amicis **FV**

⁴⁰ *post* perite autem *add.* **PFV**: reprehendendo inania hominum uota et studia, ut | et **FV** : idest **P**

⁴¹ indignatione **MPFVD** : ex indignatione **V₂**

⁴² uerba *om.* **MV₂D**

⁴³ sicut **PFV** : sic **MV₂D**

⁴⁴ tantum **MFVV₂D** : et[c] **P**

⁴⁵ *post* auditor tantum *add.* **MV₂D**: in qua re uidetur Solomonis ecclesiasticorum[!] uidisse librum, qui hoc idem principium fecit [cf. Vulg. *Eccl.* 1. 2]. | ecclesiasticorum **D** : ecclesiasticorum **MV₂**

⁴⁶ tacuit **MPV₂D** : tacuit enim **FV**

⁴⁷ ex indignatione **MPV₂D** : idest dico ex nimia indignatione **FV**

⁴⁸ *post* quos ego *add.* **FV**: enim inanes uanitates : *add.* **V₂**: hominum non uirorum (*in margine add. M*)

- 1c.** QVANTVM EST IN REBVS INANE: Quam sunt inanes hominum curae⁴⁹ de rebus humanis.
- 2a.** QVIS LEGET HAEC: Loquitur introductus Persii amicus reprehendens Persium, qui cum tanta reprehendendi acrimonia principium fecerit, ut nemo Romae⁵⁰ sua scripta lecturus uideatur.⁵¹
- 2b.** MIN TV ISTVD AIS:⁵² Verba⁵³ Persii et subauditur: Dicisne mihi?⁵⁴
- 2c.** NEMO: Confirmat sua dicta introductus et⁵⁵ subauditur haec⁵⁶ leget.
- 2d.** HERCVLE:⁵⁷ Admiratur Persius et ait: Dicis, o⁵⁸ amice, per Herculem, mea⁵⁹ scripta non legenda⁶⁰ esse?
- 2e.** NEMO: Iterum confirmat introductus.
- 3a.** VEL DVO VEL: Voluit dicere: uel⁶¹ tres, sed amicus interruptit.⁶² Sunt autem⁶³ uerba Persii dicentis opinionem suam, quae uerba a Terentio tracta sunt. Ait enim Phaedria ad Thaidem:⁶⁴ *non plus biduum aut*, qui dicturus fuerat 'triduum',⁶⁵ sed Thais interruptit:⁶⁶ *Non moror* [Ter. *eun.* 184].
- 3b.** NEMO: Hoc etiam⁶⁷ uerbum est⁶⁸ amici introducti.⁶⁹
- 3c.** TVRPE:⁷⁰ Scilicet erit mihi, etiam⁷¹ si duo uel tres⁷² tantummodo legerent.⁷³
- 3d.** MISERABILE: Si nullus legerit.⁷⁴

⁴⁹ curat V₂

⁵⁰ romae om. P

⁵¹ post lecturus uideatur add. MV₂D: Vnde uidetur significare totam ciuitatem adeo corruptam esse, ut nemo reprehensiones suas legere possit.

⁵² ais om. FV

⁵³ uerba MFVV₂D : uerba sunt P

⁵⁴ post dicisne mihi add. FV: scilicet quod nemo leget. : add. MV₂D: q. d. certe ego scio.

⁵⁵ et om. FV

⁵⁶ haec MFVV₂D : hoc P

⁵⁷ hercule MPV₂D : hercle FV₁

⁵⁸ o om. V₂

⁵⁹ mea MFVV₂D : nostra P

⁶⁰ non legenda MPFVD : legenda non V₂

⁶¹ uel om. V₂

⁶² interruptit MFVV₂D : interruptit P

⁶³ autem MPFVD : aut V₂

⁶⁴ ad thaidem MPVV₂D : ad tandem F

⁶⁵ triduum om. PFV

⁶⁶ interruptit MFVV₂D : interruptit P

⁶⁷ hoc etiam om. FV

⁶⁸ uerbum est MPD : uerbum FV : est uerbum V₂

⁶⁹ amici introducti MD : introducti amici PV₂ : amici introducti, scilicet nullus leget FV

⁷⁰ turpe MFVV₂D : turpe et miserabile quare: turpe P

⁷¹ erit mihi etiam MD : erit mihi FV : erit P : erit mihi est V₂

⁷² tres om. F

⁷³ legerent MFVV₂D : legerint P

⁷⁴ legerit MPFVD : legeret V₂

3e. QVARE: Scilicet⁷⁵ non legent.⁷⁶ Et haec tria praecedentia uerba⁷⁷ a Persio dicta sunt.⁷⁸

4. NEC MIHI⁷⁹ POLYDAMAS NEC TROADES[!] LABEONEM / PRAETVLERINT.⁸⁰ Ratio consolationis⁸¹ suae. Siquidem ait: Polydamas⁸² saltem et Troades legent potius scripta mea quam Labeonis. Fuit autem⁸³ Polydamas⁸⁴ quidam⁸⁵ ex principibus Troianis,⁸⁶ per quem a simili uult⁸⁷ Neronem intelligi,⁸⁸ per Troadas⁸⁹ significat Romanos ciues, qui cum a Troianis originem ducant, non hominum sed feminarum se similes praestiterunt. Et est accusatio⁹⁰ effeminationis. Declinatur autem 'Troas, -adis'⁹¹ in genere feminino.⁹² Labeo fuit poeta quidam⁹³ imperitus, qui res⁹⁴ Troianas⁹⁵ de⁹⁶ Homero ad uerbum transtulisse dicitur, unde propter orationis incultum spernebatur.^{97 98}

⁷⁵ scilicet **MD** : si **V₂**

⁷⁶ quare: scilicet non legent *om.* **PFV**

⁷⁷ praecedentia uerba **MV₂D** : uerba praecedentia **P**

⁷⁸ *ab* et haec tria *usque ad* a persio dicta sunt *om.* **FV**

⁷⁹ mihi *om.* **V₂**

⁸⁰ polydamas nec troades labeonem praetulerint **MD** : polydamas nec tro. la. praetulerint **V₂**
: pol. nec tro. labe. pertulerint **P** : pertulerint polidamas **V** : petulerint polidomas **F**

⁸¹ consolationis **MFVV₂D** : consultationis **P**

⁸² polydamas **MV₂** : polidamas **VD** : pollidamas **PF**

⁸³ autem **MPFVD** : aut **V₂**

⁸⁴ polydamas **MV₂D** : polidamas **V** : pollidamas **PF**

⁸⁵ quidam **MPVV₂D** : quidem **F**

⁸⁶ ex principibus troianis **MV₂D** : ex principibus **P** : ex principibus graecis **FV** | principibus **V₂** : principibus **MD**

⁸⁷ a simili uult **MFVV₂D** : uelut a simili **P**

⁸⁸ *post* neronem intelligi *add.* **FV**: in exercitu contra troianos. introducitur autem ab homero tanquam reprehensor et sindicus omnium factorum dictorumque aliorum. ideo dicit: polidamas me saltem leget, quoniam mea scripta cum sint reprehensoria contra uitia, conueniunt cum uita et sermonem[!] eius, quoniam ad reprehendendum semper est assuetus. Sed tamen per eum neronem uult intelligi, qui ab ipso propterea dicitur polydamas, quoniam sit omnium amator et uocabulum ex latino graecoque sit dictum, nam ΠΙΟΛΥ multum significat, et 'amo', quoniam ad utrumque sexum eum libido impellebat. | sit dictum **F** : sic dictum **V**

⁸⁹ troadas **MV₂D** : troades **PFV**

⁹⁰ accusatio **MFVV₂D** : accusator **P**

⁹¹ -adis **MPD** : troadis **F** : -dis **VV₂**

⁹² genere feminino **FV** : genere femenino **MPD** : feminino genere **V₂**

⁹³ poeta quidam **MV₂D** : quidam poeta **PV** : quidam poeta **F**

⁹⁴ tres **F**

⁹⁵ troianas **PFV** : troicas **MV₂D**

⁹⁶ de **MPFVD** : ab **V₂**

⁹⁷ spernebatur **MPD** : spernabatur **V₂** : aspernabatur **V** : aspernebatur **F**

⁹⁸ *post* incultum spernabatur *add.* **V₂**: ut refert fulgentius in libro ethimologiarum (*in margine add.* **M**)

5a. NON SI QUID TVRBIDA ROMA / ELEVE⁹⁹ ACCEDAS: Videns amicus introductus Persium¹⁰⁰ in suo perstare¹⁰¹ proposito indignabundus absterret ipsum¹⁰² per ironicam¹⁰³ concessionem. Et est sensus: Facito, quod non obsecundes¹⁰⁴ opinioni Romanorum, si quampiam de quibuscumque rebus sententiam extulerint, quasi dicat: Dabis poenas contradictionis,¹⁰⁵ si aliqua in uitiiis¹⁰⁶ Romanis reprehenderis.¹⁰⁷ Significat¹⁰⁸ autem latenter improbitatem Romanorum,¹⁰⁹ qui uitia¹¹⁰ sua aequo animo audire non possunt.

5b. TVRBIDA:¹¹¹ Vitiosa et quid sibi utile sit¹¹² non cognoscens.

6a. ELEVE⁹⁹: In usum¹¹³ ducat et approbet.¹¹⁴

6b. ACCEDAS: Auscultes assentiens.¹¹⁵

6c. EXAMENQVE IMPROBVM IN ILLA / CASTIGES¹¹⁶ TRVTINA: Pergit¹¹⁷ in illa concessione ironica cum hoc sensu: Facito quoque, ut reprehendas iudicium improbum,¹¹⁸ quod¹¹⁹ habent Romani de suis rebus. Et est similitudo sumpta¹²⁰ ab uno librante bilancem,¹²¹ qui per trutinam¹²² ¹²³ huc uel¹²⁴ illuc deflectentem¹²⁵ praebet¹²⁶ iudicium de rebus ponderatis. Et certe bonum

⁹⁹ eleuet **MVD** : el. **PV₂** : euellet **F**

¹⁰⁰ persium **MPVV₂D** : persius **F**

¹⁰¹ perstare **MPV₂D** : praestare **FV**

¹⁰² ipsum **MPFVD** : eum **V₂**

¹⁰³ ironiam **V**

¹⁰⁴ obsecundes **MVV₂D** : obsceⁿndes **F** : abscondes *et supra hoc* assentias **P**

¹⁰⁵ contradictionis **MPV₂D** : contradictiones **FV**

¹⁰⁶ in uitiiis : in uitis **MVV₂D** : in meis **P** : mutis **F**

¹⁰⁷ reprehenderis **MPV₂D** : reprehendaris **FV**

¹⁰⁸ significat **MPVV₂D** : signat **F**

¹⁰⁹ romanorum **M** (*in margine in M stant uerba uel eorum quasi uerbum eorum pro uerbo romanorum inserticium esse significantia*) : eorum **PFVV₂** : uel eorum romanorum **D**

¹¹⁰ uisia **F**

¹¹¹ turbida **MPV₂D** : si turbida roma: idest indiscreta **FV** | idest **V** : id **F**

¹¹² sit **MPV₂D** : fit **FV**

¹¹³ in usum **MV₂D** : in uersum **P** : idest laudet et inuersum **FV** | inuersum **F** : imissum **V**

¹¹⁴ approbet **MPVV₂D** : approbat **F**

¹¹⁵ assentans (*et pro hoc in margine assentiens*) **M** : assentiens **V₂D** : assenties **P** : assentiris **FV**

¹¹⁶ castiges **MD** : castig. **V₂** : ca. **P** : om. **FV**

¹¹⁷ pergit **MPVV₂D** : pergat **F**

¹¹⁸ improbum *om.* **P**

¹¹⁹ quod *dupl.* **P**

¹²⁰ et est similitudo sumpta **MV₂D** : et est similitudo tracta **V** : ut est similitudo tracta **F** : et similitudo est **P**

¹²¹ librante bilancem **PFVV₂** : librante bilantem **M** (*supra littera e uerbi librante stat innecessaria littera a*) : librante a bilantem **D**

¹²² trutinam **MFVV₂D** : pondus **P**

¹²³ qui per trutinam *dupl.* **V₂**

¹²⁴ uel **MV₂D** : et **PFV**

¹²⁵ deflectentem **F**

¹²⁶ praebet **MPFVD** : probet **V₂**

ordinem seruat,¹²⁷ nam primo alicui rei¹²⁸ assentimus, deinde eam¹²⁹ non improbamus.

7. NEC TE QVAESIVERIS¹³⁰ EXTRA: Ironicos hoc quoque dicit: Facito, quod non pendeas ex iudicio multorum.¹³¹ Iubet¹³² enim, ut se extra quaerat non intus,¹³³ ac si diceret:¹³⁴ Multa Romae facienda¹³⁵ sunt, quae non sentias. Dicitur autem homo se¹³⁶ extra quaerere, cum per assentationem¹³⁷ et motus¹³⁸ exteriores ea facit,¹³⁹ quae non sentit¹⁴⁰ ex animo,¹⁴¹ sicut contra secum¹⁴² habitat,¹⁴³ qui ex¹⁴⁴ sententia sua omnia facit nihil curans aliena.¹⁴⁵

8a. NAM ROMAE QVIS NON: Subaudi quaerit se extra. Et arguit ab aliorum consuetudine, ac si dicat: Romae nullus ex conscientia laudat uirtutem, sed uitii aliorum assentatur.

8b. AC¹⁴⁶ SI FAS DICERE: Responsio¹⁴⁷ Persii indignantis contra Romanos, et¹⁴⁸ est sensus: Non solum uitii hominum assentabor, sed si fas esset scribere, contra ipsos inueherer.

8c. SED FAS: Confirmat se in proposito¹⁴⁹ scribendi uitia Romana.¹⁵⁰

¹²⁷ seruat **MPVV₂D** : seruit **F**

¹²⁸ alicui rei **MFVV₂D** : alicui **P**

¹²⁹ eam **MVV₂D** : eam rem **P** : eum **F**

¹³⁰ quaesiueris **MFVD** : quaesieris **P** : quaes. **V₂**

¹³¹ facito, quod non pendeas ex iudicio multorum *om.* **PFV** | multorum **V₂** : multo multo et lacuna **MD**

¹³² iubet **MFVV₂D** : uidelicet **P**

¹³³ *post* non intus *add.* **PFV**: assentando scilicet

¹³⁴ diceret **MPVV₂D** : dicent **F**

¹³⁵ facienda **MFVV₂D** : agenda **P**

¹³⁶ autem homo se **MV₂D** : autem se **PV** : sed autem **F**

¹³⁷ assentationem **MFVV₂D** : consentationem **P**

¹³⁸ motus **MPFVD** : metus **V₂**

¹³⁹ facit **MFVV₂D** : fiant **P**

¹⁴⁰ sentit **MPFVD** : sentiat **V₂**

¹⁴¹ ex animo *om.* **P**

¹⁴² contra secum *dupl.* **F**

¹⁴³ habitat **MV₂D** : hit habitat **P** : habet **FV**

¹⁴⁴ ex *om.* **D**

¹⁴⁵ aliena *om.* **PFV**

¹⁴⁶ ac **MPFVD** : ah **V₂**

¹⁴⁷ respontio **F**

¹⁴⁸ et **PV₂D** : etiam **MFV**

¹⁴⁹ proposito **MPVV₂D** : preposito **F**

¹⁵⁰ romana **MPV₂D** : eorum **FV**

9a. TVNC¹⁵¹ CVM AD CANITIEM / ASPEXI: Ex indignatione, quam¹⁵² concipit ex infinitis uitiis, arguit fas esse,¹⁵³ ut scribat. Et hoc dicit:¹⁵⁴ Cum¹⁵⁵ considero uitia senectutis Romanae et totius aetatis nostrae, non possum non¹⁵⁶ indignari et calamum continere.¹⁵⁷

9b. ET NOSTRVM VIVERE:¹⁵⁸ Aut¹⁵⁹ commune omnium Romanorum aut iuuenilis aetatis, qualis tunc erat Persius.¹⁶⁰

10. AC¹⁶¹ NVCIBVS FACIMVS¹⁶² QVAECVMQVE RELICTIS: Cum aspexi, inquit, quaecumque¹⁶³ facimus,¹⁶⁴ postquam reliquimus¹⁶⁵ nuces et studia puerilia, hoc est cum iam peruenimus¹⁶⁶ ad aetatem, quae correctae¹⁶⁷ et ab omnibus uitiis emendata¹⁶⁸ esse deberet.¹⁶⁹ Finita enim¹⁷⁰ pueritia mos¹⁷¹ fuit¹⁷² congregatis affinibus sollemniter¹⁷³ spargere nuces, ut significarent iam¹⁷⁴ omnia puerilia esse¹⁷⁵ omittenda.¹⁷⁶ Dicit tamen Seruius spargi¹⁷⁷ nuces consueuisse, cum pueri meritorii, quibus licenter utebantur antiqui,¹⁷⁸ a turpi seruitio

¹⁵¹ tunc : tum Σ

¹⁵² quam *om.* MV_2D

¹⁵³ fas esse *om.* V_2

¹⁵⁴ dicit $MFVV_2D$: dico P

¹⁵⁵ cum *om.* FV

¹⁵⁶ non *om.* V

¹⁵⁷ et calamum continere MV_2D : et continere calamum P : ut uitia eorum scribam FV

¹⁵⁸ uiuere MPV_2D : uiuere triste FV

¹⁵⁹ aut MV_2D : quod erat FV : quod fuit P

¹⁶⁰ aut iuuenilis aetatis, qualis tunc erat persius *om.* FV | iuuenilis aetatis, qualis MV_2D : iuuenili aetate, quali P ; persius MV_2D : ipse persius P

¹⁶¹ ac nucibus FV : nucibus MPV_2D

¹⁶² facimus MD : faci. V_2 : fa. P : facinus FV

¹⁶³ inquit quaecumque P : quaecumque MV_2D : quamcumque FV

¹⁶⁴ facimus MPV_2D : facinus FV

¹⁶⁵ reliquimus MPV_2D : relinquimus FV

¹⁶⁶ iam peruenimus MPV_2D : causa prouenimus FV

¹⁶⁷ correctae MV_2D (V_2 *corr. ex* correpta (*quae nempe est error scriptoris sui*)) : correpta P : corrigenda FV

¹⁶⁸ ab omnibus uitiis emendata MV_2D : emendata ab omnibus uitiis P : ab omnibus uiciis emendanda FV

¹⁶⁹ *post* esse debere *add.* FV : cum antea pueriliter cum nucibus ludere solebam. | nucibus ludere solebam *om.* F

¹⁷⁰ finita enim *om.* F

¹⁷¹ mos MPV_2D : puerorum mos FV

¹⁷² fuit $MPFVD$: erat V_2

¹⁷³ congregatis affinibus sollemniter MVV_2D : congregatis a finibus solemniter F : antiquis P

¹⁷⁴ iam *om.* P

¹⁷⁵ esse *om.* P : essent FV

¹⁷⁶ *post* puerilia [esse] omittenda *add.* P : cum a natura pueri cum nucibus ludere solerent : *add.* FV : puellarum mos fuit ueneri pupellas offerre | ueneri : ueniri FV

¹⁷⁷ spargi : MPD (P *corr. ex* sparge) : sparge marite V_2

¹⁷⁸ quibus licenter utebantur antiqui *om.* V_2

recedebant,¹⁷⁹ ut significarent se cuncta¹⁸⁰ seruilia¹⁸¹ spernere¹⁸² [Serv. ecl. 8. 29.].

11a. CVM SAPIMVS PATRVOS: Cum exercemus pessimos mores,¹⁸³ quos a patris nostris didicimus. Et utrumque mordet tam filium a patruo¹⁸⁴ nutritum, quam patrum, qui nutriuit.¹⁸⁵ Solebant autem more prisco¹⁸⁶ filii nutriri a patris¹⁸⁷ ea ratione,¹⁸⁸ ne sub nimia patris indulgentia et sub alienorum asperitate¹⁸⁹ puer corrumperetur.¹⁹⁰ Medium¹⁹¹ enim seruat patruus inter utrumque, qui nec pater est¹⁹² nec omnino¹⁹³ alienus.

11b. TVNC: Distincte legendum¹⁹⁴ est et¹⁹⁵ subauditur: Non possum me¹⁹⁶ continere a reprehensione, quod¹⁹⁷ dicturus fuerat, nisi amicus interrupisset subiciens.

11c. TVNC IGNOSCITE: Repetiuit autem 'tunc', cum dixisset: *tunc cum ad canitiem*, aut quia longe positum erat, aut ad indignationem.¹⁹⁸

11d. TVNC IGNOSCITE: Scilicet ne scribatis. Et sunt uerba¹⁹⁹ consulentis²⁰⁰ amici cum quadam²⁰¹ minatione, unde et ipse 'tunc'²⁰² repetiuit.²⁰³

¹⁷⁹ recedebant **MV₂D** : cum recedebant **P**

¹⁸⁰ se cuncta **MD** : cuncta se **V₂** : cuncta **P**

¹⁸¹ seruilia **MV₂D** : seruitia **P**

¹⁸² a seruius spargi *usque ad* seruilia spernere *om.* **FV**

¹⁸³ pessimos mores **MFVV₂D** : mores paternos **P**

¹⁸⁴ patruo **MPV₂D** : patre **FV**

¹⁸⁵ nutriuit **V** : nutr[i]uit **F** : nutriuerit **MV₂D**

¹⁸⁶ autem more prisco **PFV** : enim **V₂** : autem **M** : *om.* **D**

¹⁸⁷ a patris *om.* **P**

¹⁸⁸ ea ratione *om.* **MV₂D**

¹⁸⁹ ne sub nimia patris indulgentia et sub alienorum asperitate : ne sub nimia patris asperitate et sub alienorum indulgentia **MV₂D** (*in margine in MD*: uel potius patris indulgentia et alienorum asperitate) : ut ne sub nimia patris indulgentia **V** : ut ne sub nimia patris indulgentia et sub alienorum praeceptorum pedagogorum asperitate et negligentia **F** : ut alienorum praeceptorum et pedagogorum asperitate et negligentia, ne sub nimia patris indulgentia (*supra* negligentia *stat uerbum* diligentia) **P**

¹⁹⁰ corrumperetur **MFVV₂D** : corrumpatur **P**

¹⁹¹ medium **MPV₂D** : medius **FV**

¹⁹² est *om.* **V₂**

¹⁹³ omnia **V**

¹⁹⁴ distincte legendum **MFVV₂D** : diligendum **P**

¹⁹⁵ et *om.* **F**

¹⁹⁶ non possum me **MPFVD** : me non possum **V₂** | me *dupl.* **F**

¹⁹⁷ quod **MFVV₂D** : quam **P**

¹⁹⁸ a tunc cum ad canitiem *usque ad* aut ad indignationem *om.* **F**

¹⁹⁹ tunc ignoscite: scilicet ne scribatis. et sunt uerba : tunc ignoscite: ne scribatis. et sunt uerba **P** : tunc ignoscite: uerba **V** : tunc ignosci: et uerba **F** : scilicet ne scribatis. et sunt uerba **MV₂D** | scilicet **MD** : idest **V₂**

²⁰⁰ consulentis **MV₂D** : consultantis **PFV**

²⁰¹ quadam **F**

²⁰² et ipse tunc **MFVV₂D** : tunc ipse **P**

²⁰³ repitiuit **D**

11e. NOLO: Persius loquitur.

12a. QUID FACIAM: Hoc consultat secum Persius.²⁰⁴ Cogitabat enim, quae²⁰⁵ sibi impendebant mala, si²⁰⁶ scriberet.

12b. SED SVM PETVLANTI SPLENE CACHINNO:²⁰⁷ Ex cogitatione praedicta hoc indignabunde dicit transferens culpam in²⁰⁸ naturam. Ait enim: Non possum tacere, etiam si mille²⁰⁹ pericula secutura sint, quoniam ea incontinenti natura sum,²¹⁰ ut quae mala uideam,²¹¹ sine risu tacere non possum.^{212 213}

12c. CACHINNO: Nomen hoc est²¹⁴ non uerbum, quamquam inueniatur et actiue et passiuue.²¹⁵

12d. SPLENE PETVLANTI:²¹⁶ Incontinenti risu, qui in splene suam habet sedem, sicut amor in iecore, misericordia in corde.²¹⁷

²⁰⁴ persium **D**

²⁰⁵ quae **MPVV₂D** : qui **F**

²⁰⁶ si *om.* **P**

²⁰⁷ petulanti splene cachinno **MVV₂D** : petulanti plene chachino **F** : pt. spl. ca. **P**

²⁰⁸ in *om.* **V**

²⁰⁹ si mille **MPVV₂D** : simile **F**

²¹⁰ incontinenti natura sum **MV₂D** : incontinenti natura uult **FV** : incontinentia naturae facit **P**

²¹¹ uideam **MPD** : uidenda **FV**

²¹² possim **V**

²¹³ *ab* ut quae mala *usque ad* tacere non possum *om.* **V₂**

²¹⁴ hoc est **MVD** : hoc est et **P** : est hoc **F** : est **V₂**

²¹⁵ quamquam inueniatur et actiue et passiuue *om.* **P** | et actiue **MV₂D** : actiue **FV**

²¹⁶ splene petulanti **MPV₂D** : petulanti splene **FV**

²¹⁷ *post* in corde *false add.* **V₂**: Lactantius inquit non posse dignosci, utrum in splene resideat laetitia, an in iecore luxuria his uerbis: Multa esse constat in corpore, quorum uim rationemque nemo nec qui fecit dignoscere potest. An aliquis enarrare se putat posse quid utilitatis, quid effectus habeat tenuis membra illa perlucens, qua circumuertitur aluus ac tegitur? Quid renum gemina similitudo, quod ait Varro ita dicta: quod riui ab his obsceni humoris oriantur, quod est longe secus, quia spinae altrinsecus spini[!] cohaerent, et sunt ab intestinis separati. Quid splenis? Quid iecur? Quid uiscera quasi ex conturbato sanguine uideantur esse concreta? Quid fellis amarissimus liquor? Quid globus cordis, qui uiui sanguinis fons est? Nisi forte illis cedendum putabimus, qui affectum iracundiae in felle constitutum putant, pauoris in corde, in splene laeticiae. Ipsius autem iecoris officium uolunt esse, ut solos cibos in aluo concoquat[!] amplexu et calefactu suo. Quidam libidines renum uenerearum in iecore contineri arbitrantur. Primum ista perspicere acumen humani sensus non potest, quia eorum officia in operto latent, nec usus sui patefacta demonstrant [Lact. *op. dei* 14. 1–5]. (*in margine add.* **MD**)

Mutatvány Guarino Persius-kommentárja *B* tradíciójának szövegéből
(Guar. *Pers.* 1. 1–12.)

SIGLA

Mi₂ Milano, Bibliotheca Ambrosiana – C 45 sup.

Vat Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat. lat. 2711.

1. O CVRAS HOMINVM: In hac satyra exequitur ipsius propositum, in qua tria maxime reprehendit personarum genera, videlicet²¹⁸ scriptores imperitos, auditores et recitatores inanes, quia multi inania audire et discere delectantur. Tractat autem [4r^{Mi2}] hanc satyram in dialogi²¹⁹ modum. Introdūcit enim²²⁰ quendam suum amicum²²¹ colloquentem.

O CVRAS: Incipit ex abrupto²²² et satyrice. Sunt autem uerba Persii. Tacuit autem uerbum ex indignatione, ut Virgilius: *Quos ego*, intelligitur autem 'dico esse inanes'.

QVANTUM EST: Quam²²³ sunt inanes homines in audiendo, discendo²²⁴ et scribendo uana.

2. QVIS LEGET HAEC: Loquitur introductus Persii amicus reprehendens Persium, qui cum tanta²²⁵ reprehendendi acrimonia principium fecerit, ut nemo Rome sua scripta sit lecturus.²²⁶

MIN TV ISTVD: Verba Persii sunt et subauditur: Dicisne mihi?

NEMO: Confirmat sua dicta introductus dicens 'nemo', scilicet leget hec.²²⁷

HERCLE: Verba Persii admiratiue dicentis:²²⁸ Per Herculem, mea scripta non legentur.

NEMO: Confirmat iterum introductus.

3. VEL DVO VEL: Voluit [106v^{Vat}] dicere uel tres, sed amicus interrumpit.²²⁹ Sunt autem uerba Persii tracta a Terentio, ait enim in principio secundae

²¹⁸ videlicet *om.* **Mi₂**

²¹⁹ dialogi **Vat** : diologi **Mi₂**

²²⁰ enim *om.* **Mi₂**

²²¹ suum amicum **Vat** : amicum suum **Mi₂**

²²² abrupto **Mi₂** : arupto **Vat**

²²³ quam **Mi₂** : que **Vat**

²²⁴ discendo **Vat** : et discendo **Mi₂**

²²⁵ cum tanta **Vat** : tanta cum **Mi₂**

²²⁶ sit lecturus **Vat** : lecturus sit **Mi₂**

²²⁷ leget hec **Vat** : haec leget **Mi₂**

²²⁸ *post* dicentis *quasi novum scholium iterum add.* **Vat**: hercle

²²⁹ interrumpit **Vat** : interrumpit **Mi₂**

comediae Thais ad Phedriam: *profecto non plus biduum aut*, dictura erat Thais²³⁰ 'triduum', sed Phedria interruptit dicens: *Nil*²³¹ *moror*.

NEMO: Interruptit amicus et²³² confirmat, quod dixit.

TVRPE: Verba Persii dicentis: Turpe, scilicet erit mihi, si duo uel tres solum mea scripta legent.

MISERABILE: Si nullus leget.

QVARE? Interrogat [4v^{Mi2}] amicum Persius dicens: Quare nemo leget mea carmina, cum legantur illa Labeonis poetae inepti, qui Homerum de uerbo ad uerbum transtulit?

4. POLIDAMAS: Fuit Polidamas²³³ quidam ex principibus Graecis, pro quo Neronem intelligit propterea, quod Nero sit omnium amator,²³⁴ et feminarum et puerorum. Nam Polydamas dicitur a πολὺν, idest multum, et amo.

TROADES: Romani, qui a Troianis originem ducunt.

5. NVGE: Verba etiam Persii dicentis, quod²³⁵ nuge, idest falsa et ridicula sunt ea, quae introductus dixit, quia videlicet etiam sua carmina legentur.

NON SIQVID: Verba amici.

TVRBIDA: Vitiosa.

6. ELEVET: In usum ducat et approbet.

ACCEDAS: Auscultes, assenteris.

NON SIQVID: Loquitur amicus Persii et absterret Persium²³⁶ ne scribat, quia Romani improbi nolentes audire sua uitia eum punient. Loquitur igitur²³⁷ ipse introductus ironice, et facit quasdam concessionem²³⁸ ironicas, dicit enim

NON ACCEDAS,²³⁹ SIQVID TVRBIDA ROMA ELEVET: Sensus est: Noli uiuere, o Persi, secundum morem aliorum Romanorum. Et est ironica concessio, quasi dicat: O Persi, accipe meum consilium et uiue ut²⁴⁰ alii uiuunt, nec²⁴¹ uelis reprehendere mores Romanorum, quia punieris.

EXAMEN: Alia concessio ironica, cuius sensus talis est: Castiges improbum Romanorum iudicium, qui iudicatur [5r^{Mi2}] peccata esse concessa, quasi dicat: Noli Romanos castigare, quia punieris.

²³⁰ ad Phedriam: *profecto non plus biduum aut*, dictura erat Thais *om.* **Vat**

²³¹ nil **Vat** : nihil **Mi₂**

²³² et **Mi₂** : sed **Vat**

²³³ polidamas **Mi₂** : polydamas **Vat**

²³⁴ amator **Mi₂** : amatorum **Vat**

²³⁵ quod *om.* **Mi₂**

²³⁶ Persium **Mi₂** : amicum (föleírt javítás: Persium) **Vat**

²³⁷ igitur *supra lineam insertum est in* **Vat**

²³⁸ concessionem **Vat**

²³⁹ accedas **Mi₂** : accedes **Vat**

²⁴⁰ ut **Vat** : et (*supra lineam corr. ad ut*) **Mi₂**

²⁴¹ nec *dupl.* **Mi₂**

EXAMEN: Iuditium. Et est similitudo tracta ab uno librante bilancem, qui per trutinam huc et illuc deflexam praebet iuditium.

7. IN TRVTINA: In consideratione Romanorum, qui uirtutes non amant et uitia magni faciunt et extimant.²⁴²

NEC TE: Alia concessio ironica, cuius sensus talis est: Noli esse assentator, quasi dicat: Sis assentator, quia si non assenties malis moribus Romanorum, castigaberis.

NEC TE QVESIERIS EXTRA: Quasi dicat: Quere te extra et sis²⁴³ assentator, si uis bene uiuere Romae. Dicitur autem querere se extra, qui²⁴⁴ per assentationem et exteriores motus²⁴⁵ facit ea, que in animo non²⁴⁶ sentit. Vt qui laudat uitia et uirtutum, amator est, contra autem secum habitat, qui ex sententia animi omnia facit nihil curans.

8. NAM ROMAE: O Persi, dico, quod²⁴⁷ assentator sis, quia Romani omnes assentatores sunt.²⁴⁸

QVIS NON: Scilicet²⁴⁹ querit se extra, quasi dicat: Quis non est assentator.

AT SI FAS DICERE: Respondet Persius dicens: Sed si tanta sunt uitia Romanorum, ut fas sit ea reprehendere, nonne debeo eos castigare? Et ita incitat²⁵⁰ se ipsum ad scribendum nihil timens.

SED FAS EST: Confirmat se in proposito scribendi et reprehendendi.

9. TVM CVM AD CANITIEM ASPEXI: [107r^{Vat}] Arguit fas esse, ut scribat, [5v^{Mi2}] maxime propter uitia senum Romanorum et cuiuslibet aetatis, etc.²⁵¹ [107v^{Vat}] [7r^{Mi2}]

NOSTRVM VIVERE: Fuit commune omnium Romanorum, aut iuuenilis²⁵² aetatis, qualis tunc Persii erat.

10. NVCIBVS RELICTIS: Cum aspexi, quaecumque facimus, postquam relinquimus nuces et studia puerilia. Finita enim pueritia mos fuit congregatis affinibus solemniter [7v^{Mi2}] spargere nuces, ut significarent omnia iam puerilia²⁵³ esse omittenda. Dicit tamen Seruius: Spargi nuces consueuisse, cum

²⁴² magnificiunt et extimant **Vat** : magni extimant **Mi₂**

²⁴³ sis **Mi₂** : sic **Vat**

²⁴⁴ qui **Mi₂** : quia **Vat**

²⁴⁵ exteriores motus **Vat** : motus exteriores **Mi₂**

²⁴⁶ non *om.* **Mi₂**

²⁴⁷ quod **Vat** : ut **Mi₂**

²⁴⁸ assentatores sunt **Vat** : sunt assentatores **Mi₂**

²⁴⁹ silicet **Mi₂**

²⁵⁰ ita incitat **Mi₂** : ita persius incitat **Vat**

²⁵¹ *Az 1. szatíra kommentárja itt megtörik a további szatírák kommentárjai elejének argumentum gyanánt történő beillesztése miatt. Ezek végeztével a kézirat a következő szöveggel tér vissza az első szatíra tárgyalásához:* Positis argumentis omnium satyrum Persii reuertimur ad scribendum super secundam, quia superius eam omisimus. | reuertimur **Vat** : reuertamur **Mi₂** ; omisimus **Mi₂** : omisimus **Vat**

²⁵² iuuenilis **Vat** : iuuenalis **Mi₂**

²⁵³ iam puerilia **Vat** : puerilia iam **Mi₂**

pueri meritorii, quibus licenter utebantur antiqui, a turpi seruitio recedebant, ut significarent se cuncta iam seruitia spernere.

11. CVM SAPIMVS PATRVOS:²⁵⁴ Cum exercemus²⁵⁵ pessimos mores, quos a patruis nostris didicimus, et utrumque mordet tam filium quam patrum. Solebant autem more prisco filii nutriri a patruis²⁵⁶ ea ratione, ut ne sub nimia patris indulgentia et sub praeceptorum negligentia puer corrumpetur. Medius enim patruus est inter utrumque, qui nec pater est, nec omnino alienus.

TVNC: Distincte legendum est, et subauditur: Non possum me continere a reprehensione, quod dicturus fuerat, nisi amicus interrupisset subiciens: Tunc ignoscite. Repetiuit autem 'tunc', cum dixisset 'tunc cum ad canitiem' aut quia longe positum erat, aut ad indignationem.

TVNC IGNOSCITE: Scilicet ne scribatis. Et sunt uerba consultantis amici cum quadam minatione, unde et ipse 'tunc' repetiuit.

NOLO: Persius loquitur.

12. QUID FACIAM: Hoc consultat secum Persius. Cogitabat enim, quae sibi impendebat²⁵⁷ mala, si scriberet. [108r^{Vat}]

SED SVM PETVLANTI SPLENE CACHINNO:²⁵⁸ Ex cogitatione praedicta [8r^{Mi2}] hoc indignabunde dicit transferens culpam in naturam. Ait²⁵⁹ enim non possum tacere et²⁶⁰ si mille pericula secutura sint, quoniam habeo hanc naturam, ut quae mala uideam,²⁶¹ risu tacere non possum.²⁶²

CACHINNO:²⁶³ Nomen est et non²⁶⁴ uerbum, quamquam inveniatur et active et passive.

SPLENE PETVLANTI: Incontinenti risu, qui in splene²⁶⁵ habet sedem suam, sicut amor in iecore, misericordia in corde.

²⁵⁴ patruos **Mi₂** : paruos **Vat**

²⁵⁵ exercemus **Mi₂** : exertimus **Vat**

²⁵⁶ nutriri a patruis **Vat** : a patruis enutrir **Mi₂**

²⁵⁷ impendebat **Vat** : impendebant **Mi₂**

²⁵⁸ cachino **Mi₂** : cachimio **Vat**

²⁵⁹ ait **Vat** : aut **Mi₂**

²⁶⁰ et **Vat** : etiam **Mi₂**

²⁶¹ uideam **Vat** : uiderim **Mi₂**

²⁶² possum **Vat** : possim **Mi₂**

²⁶³ cachino **Mi₂** : cachimio **Vat**

²⁶⁴ est et non **Vat** : est non **Mi₂**

²⁶⁵ in splene **Mi₂** : splene **Vat**

ATTILA TUHÁRI

The Manuscript Tradition of Guarino's Commentary on Persius

The distinctive style and phrasing of Persius's satires, from the very beginning of their publication, prompted the creation of commentaries to clarify obscure points in the text. According to St. Jerome, by Late Antiquity, there was already a commentary on the poet's works—comprising just a single book—and many indications suggest that elements of this commentary survived through the Early Middle Ages, evolving through transmission. Some of these elements were eventually organized into a relatively coherent form during the Carolingian period, while others were preserved as marginal or interlinear glosses. However, the development of this collection did not stop there: the Carolingian text underwent further modifications, with new elements being added, either from these glosses or from later medieval contributions. Today, this collection of scholia and its later versions are collectively referred to as the *Commentum Cornuti*. Before the fourteenth century, the interpretation of Persius was largely based on this body of texts, with only a few commentaries from known authors. However, from the fourteenth century onward, there was a surge of scholarly interest in the Stoic poet's works, with no fewer than 23 commentaries emerging from that century alone. Unfortunately, most of these remain in manuscript form, with only one or two copies surviving in most cases. In this regard, Guarino Veronese's commentary on Persius stands out, with no fewer than nine surviving manuscripts. In my paper, I aim to provide a clear view of the relationships between these manuscripts and their critical value, which is essential for determining the most accurate reading of the commentary available to us.